

Гендерні студії у системі (не)формальної освіти під час гібридної війни проти України

Gender studies in the (non)formal education system during the hybrid war against Ukraine

Резюме:

В останні роки в Україні активізувалася дискусія довкола гендерної політики. Однією зі складових стала інтеграція гендерних студій у систему освіти. В статті пропонується аналіз гендерних студій у середовищі вищої освіти і недержавних громадських організацій, оцінка їхньої задіяності в законодавчу сферу та співпрацю з органами влади, внесок у підготовку фахівців з гендерних студій. Українські НДО, спрямовані на підтримку гендерної політики, сформували потужне громадське лобі. Ці процеси бурхливо обговорюються в інформаційному полі і стають інструментом в умовах гібридної війни проти України.

Ключові слова:

гендер, недержавні громадські організації, гендерна політика, фемінітиви, освіта, гендерні студії, Україна

Summary:

In recent years, Ukraine has intensified discussion on gender policy. One of the components was the integration of gender studies into the education system. The article proposes an analysis of gender studies in higher education and non-governmental organizations, assessment of their involvement in the legislative sphere and cooperation with authorities, contribution to the training of gender specialists. Ukrainian NGOs, which aimed at supporting gender policy, have formed a powerful public lobby. These processes are vigorously discussed in the media field and become a tool in terms of hybrid war against Ukraine.

Keywords:

gender, non-governmental organizations, gender policy, feminism, education, gender studies, Ukraine

1. Вступ

З часу становлення незалежності Україна пройшла непростий шлях від політики «поліпшення становища жінок» до «гендерної політики». Суттєві зміни відбулися після Революції Гідності у 2014 році. Ціла плеяда суспільно-політичних процесів вплинула на перегляд і поступ гендерної політики. На одному з гендерних сайтів Урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко поставила питання про незаповнену на сьогодні нішу в професійних і підготовлених фахівцях, які розуміються на гендерній проблематиці. Під час виступу в Давосі Віце-прем'єр-міністерка Іванна Климпуш-Цинцадзе зазначила, що маніпуляції навколо гендерної політики залишаються частиною гібридної війни, тому нині існує попит на нове дослідження гендерних гібридних загроз¹.

Довкола гендерних питань згуртувалися ряд недержавних громадських організацій (НДО), започатковані громадські ініціативи, як і акумулювали суспільний попит і виступили рушійною силою для підсилення законодавчих змін. Гендерна політика стала викликом і для суспільства, і для парламентарів, органів державної влади та місцевого самоврядування, однієї із складових національної безпеки держави. Без інтеграції гендерних студій в систему освіти, гендерна політика обростає міфами та стереотипами, зіштовхується з різного роду кліше, а також асоціаціями з фемінізмом та політикою націленою на захист жінок. Споглядаючи суспільний дискурс та реформування державних структур і державної політики, очевидним стає необхідність впровадження гендерних студій в систему освіти. Зважаючи на сучасні виклики гібридної війни проти України, постає необхідність дослідження інтеграції гендерних студій закладами вищої освіти та інститутами громадянського суспільства через аналіз гендерної політики у трьох вимірах:

- гендерні студії в системі формальної освіти;
- гендерні студії в системі неформальної освіти та роль НДО (недержавних громадських організацій);
- виклики гендерних студій під час гібридної війни проти України.

¹ Маніпуляції навколо гендерної політики залишаються частиною гібридної війни, – Іванна Климпуш-Цинцадзе в Давосі, Служба Віце-прем'єр-міністра України 2019, www.kmu.gov.ua/ua/news/manipulyaciyi-navkolo-gendernoyi-politiki-zalishayutsya-chastinoyu-gibridnoyi-vijni-ivanna-klimpush-cincadze-v-davosi, [читання: 19.04.2019].

2. Академічність неакадемічної науки

Гендерні студії, як і чимало соціогуманітарних дисциплін є новими для академічного середовища. Така ситуація спостерігається не тільки в Україні, але і на пострадянському просторі. Гендерні студії не мають власної методології і перебувають на етапі інституалізації як наука. Втім цей процес від міждисциплінарності до академічності має не лише наукове пояснення, але і суспільно-політичне, з чим неминуче пов'язаний розвиток ґендерних студій.

Від початку 1990-х ґендерна теорія приходить на пострадянський простір через дослідниць і активісток, які могли читати іншомовні тексти і перекладати їх чи переказувати. Сьогодні ця умова відійшла на другий план. Великий пласт україномовних і російськомовних видань (про теоретичний ухил яких уже сказано), вітчизняні школи та конференції, ґендерні курси для магістерських і бакалаврських програм продукують нове покоління дослідниць і дослідників. Натомість ґендерна пріоритетизація, намагання приписати «ґендер» до назв наносить шкоду ґендерним студіям. За словами фахівчині з ґендерних студій Ольги Плахотнік «українські ґендерні студії поступово виходять із марґінесів і перетворюються на більш-менш респектабельну царину академічного істеблїшменту»².

Лишається багато проблем у галузі ґендерної освіти та досліджень. Гендерні студії зазнають чималий супротив в університетському середовищі. Як визнають викладачі закладів вищої освіти подекуди керівництво саботує викладання ґендерних дисциплін, вбачаючи в цьому розвиток фемінізму³. У тих випадках, коли поняття ґендеру входить до тієї чи іншої навчальної програми, його методологічне трактування може бути абсолютно довільним: від радикально-феміністичного до есенціалістично-патріархатного⁴.

За останні кілька років українські ґендерні студії, орієнтуючись на співпрацю з державними інституціями, почали суттєво змінювати своє обличчя і свій статус. Преференції щораз більше отримують ті дослі-

² О. Плахотнік, Неймовірні пригоди ґендерної теорії в Україні, «Критика» 2011, www.krytyka.com/ua/articles/neymovirni-pryhody-gendernoyi-teoriyi-v-ukrayini?page=4, [читання: 17.04.2019].

³ А. Сальникова, О. Ганьківська, Мейнстрім і манівці українського ґендеру, «Критика» 2011, www.krytyka.com/ua/articles/meynstryim-i-manivtsi-ukrayinskoho-genderu?page=3, [читання: 17.04.2019].

⁴ О. Плахотнік, Неймовірні пригоди ґендерної теорії в Україні, «Критика» 2011, www.krytyka.com/ua/articles/neymovirni-pryhody-gendernoyi-teoriyi-v-ukrayini?page=4, [читання: 17.04.2019].

дження, що послідовно відтворюють ідеї гендерного мейнстрімінгу⁵. Так, перед гендерними студіями постає проблема не лише методології, а і конвертація в політичну площину. Політизація гендерної теорії конструює чимало уявлень та стереотипів про гендер. В умовах, коли наука ще не закріпила свою самостійність, не пройшла шлях інституалізації, вона хитка до зовнішніх нападів. Політизація гендерної теми, нестача якісних досліджень, слугує викликом для самої науки про гендер. Тому важливо поглянути на процеси конвертації гендерних студій від академічності до політики, а також паралельно від формальної, тобто вищої освіти, до неформальної освіти, яку пропонують недержавні громадські організації.

3. Що відбулося у 2010 році?

У 2006 році набрав чинності Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який регулює основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та Постанова Кабінету Міністрів України «Про проведення гендерно-правової експертизи». Перш за все, вони затверджують гендерно-правову експертизу законодавства, а по-друге розширюють структуру органів державної влади, наділяючи їх повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків⁶.

Протягом 2006–2010 років у центральних органах виконавчої влади й обласних державних адміністраціях було створено ряд інституцій, відповідальних за реалізацію гендерної політики:

1. Гендерні робочі групи та координаційні ради;
2. Міжвідомчу раду з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми (Кабінет Міністрів);

⁵ Гендерний мейнстрімінг або пріоритетизація гендеру. Це глобальна стратегія гендерної рівності, записана у Пекінській Платформі дій і офіційно затверджена на IV Всесвітній конференції із становища жінок у Пекіні в 1995 році. Передбачає (ре)організацію, вдосконалення, формування та оцінку політичних процесів таким чином, щоб процес прийняття рішення базувався на гендерному підході в усіх сферах публічної політики. А. Сальникова, О. Ганьківська, Мейнстрім і манівці українського гендеру, «Критика» 2011, www.krytyka.com/ua/articles/meynstryim-i-manivtsi-ukrayinskoho-genderu?page=3, [читання: 17.04.2019].

⁶ Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Офіційний сайт Верховної Ради України 2005, www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15 [читання: 19.04.2019]; Постанова Кабінету Міністрів України №504 «Про проведення гендерно-правової експертизи», Офіційний сайт Верховної Ради України 2006, www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/504-2006-%D0%BF, [читання: 19.04.2019].

3. У структуру Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини була введена посада Представника Уповноваженого з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності, а також створено Сектор з питань гендерної рівності;

4. Експертну раду з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі – консультативно-дорадчий орган, що діє на постійній основі при Міністерстві соціальної політики України⁷.

З 2010 року гендерне питання було виведене з фокусу тогочасної влади. Була проведена «оптимізація адміністративного апарату», в рамках якої був скорочений центральний орган виконавчої влади, який відповідав за реалізацію гендерної політики. Це спричинило гальмування та призупинення на певний час функціонування важливих складових Національного механізму. Також було розформоване Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, його функції передали до інших центральних органів виконавчої влади, вивівши питання гендерної рівності зі сфери спеціальної компетенції урядових структур⁸. Призупинення гендерної політики стало частиною призупинення євроінтеграційного курсу України.

Зі зміною влади у 2014 році, гендерна політика не відновилася з призупиненої точки, а почала проходити новий шлях. Крім цього, вона стала інструментом в гібридній війні проти України. Це призупинення виявилось перепорою при впровадженні гендерної політики у національне законодавство, а сама термінологія пов'язана з «гендером» стала головним аргументом проти ратифікації Стамбульської конвенції (Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами), а також суспільними настроями та тези антигендерних рухів «гендер – це чужа цінність, яку нам нав'язують». Посилаючись на захист так званих «традиційних» моральних, релігійних і національних цінностей, ці рухи зазіхають на базові права людини, заперечують ідеї рівності, недискримінації, толерантності, прав жінок і гендерної рівності⁹.

Тому надалі законодавче реформування, діяльність парламентарів з гендерної політики та її впровадження в освітню сферу зіштовхнулося

⁷ Ю. Біденко, В. Кисельова, Про гендерну політику в Україні, Аналітичний центр «Обсерваторія демократії» для «Хвилі» 2017, www.gendercenter.sumdu.edu.ua/index.php/news/314-pro-hendernu-polityku-v-ukraini, [читання: 20.04.2019].

⁸ Теж саме.

⁹ К. Левченко, Гендерне тяжіння, Харків 2019, с. 189.

з сильною опозицією. В цьому ракурсі важливою і необхідною уваги є інститути громадянського суспільства. НДО і церковні організації представляють переважно протилежні погляди щодо гендерної політики. Також вони активно співпрацюють з освітніми установами, тим самим розширюючи спектр досліджень гендерної проблематики і переводячи її від суспільного дискурсу до наукової студії.

4. Впровадження гендерної політики через законодавчі зміни.

З кожним прийдешнім скликанням чисельність жінок у парламенті, хоч і на декілька відсотків, але збільшується. Тим не менш, з незначним розривом в кількісному складі парламентарки останнього VIII скликання сформували потужну представницьку групу. Перш за все, вона представлена міжфракційним депутатським об'єднанням «Рівні можливості», яке було утворено у грудні 2014 року. До складу групи увійшли депутати різних фракцій, з них 36 жінок і десять чоловіків. Першочергово діяльність об'єднання спрямована на просування гендерної рівності, покращення становища та просування прав жінок у суспільстві, адаптацію законодавства України до законодавства ЄС.

За результатами дослідження VoxUkraine переважна більшість законопроектів внесені депутатами, що вказує на залежність законодавчого забезпечення політики гендерної рівності від ініціативи окремих депутатів, а не уряду. Станом на грудень 2018 року були зареєстровані Верховною Радою України 49 законопроектів, які стосуються політики гендерної рівності. Серед них статусу Закону набули 12 законопроектів і 15 пройшли процедуру першого читання. З переліку цих ініціатив шість можна виокремити як «антигендерні». Народні депутати підтримують проекти, які запроваджують норми гендерної рівності вдвічі частіше ніж в середньому по парламенту: 25% проти 12%¹⁰.

Було ухвалено низку законопроектів, що покликані врегулювати проблему домашнього насильства, захисту дітей від сексуальної експлуатації, а також приведення норм кримінального законодавства до міжнародних стандартів. Зокрема, найбільш наріжним каменем у диску-

¹⁰ В. Іерусалимов, (Не)депутатська справа. Як Україна здобуває гендерну рівність через Верховну Раду України, Моніторинг діяльності Верховної Ради України 8-го скликання щодо прийняття «гендерних» законів, Незалежна аналітична платформа VoxUkraine 2019, www.voxukraine.org/uk/ne-deputatska-sprava-yak-ukrayina-zdobuvaye-gendernu-rivnist-cherez-verhovnu-radu-ukrayini, [читання: 20.04.2019].

сії стала ратифікація Стамбульської конвенції (Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами) в українське законодавство. Відповідний законопроект про ратифікацію вніс президент П. Порошенко на розгляд ВР у листопаді 2018 року. Ряд законопроектів, які покликані запровадити норми європейського права, проголосовані, але в досягненні компромісу і підтримки голосів парламентарів з їх текстів виключили «гендерну термінологію».

Помітні зрушення в законодавстві спостерігаються впродовж останніх років. Зокрема, ініційовані депутатами, членами МФО «Рівні можливості» і прийняті законопроекти «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо врегулювання питання відповідальності за вчинення насильства в сім'ї», «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Останній став широко відомим через суспільне обговорення нововведень, через нове трактування зґвалтування і сексуального насильства, про згоду на секс, який поширюється також на подружжя. Такі революційні зміни були підхоплені мережевим хайпом, що стало одним із яскравих прикладів гібридної війни проти України, як і інші аспекти впровадження гендерної політики.

МФО «Рівні можливості» активно співпрацюють з НДО гендерного спрямування. Зв'язуючою ланкою у цій співпраці є представництво «ООН-Жінки в Україні». Спільно з партнерськими організаціями «ООН-Жінки в Україні» проводить консультації Кабінету Міністрів України, низці міністерств – Міністерству внутрішніх справ, Міністерству оборони, Міністерству з питань тимчасово окупованих територій, Міністерству регіонального розвитку, Міністерству соціальної політики, іншим державним структурам щодо впровадження гендерної складової в реформи¹¹. Вагомим поступом стало уперше в історії незалежної України внесення гендерних питань до Плану пріоритетних дій Уряду.

Не менш впливовий лишається лобізм «антигендерних» сил. У Верховній Раді України також були зареєстровані законопроекти, які можна виокремити як «антигендерні», серед яких № 3442-1, №6239, №9183. Ці законопроекти покликані вилучити з українського законодавства такі поняття як «гендер», «сексуальна орієнтація», «гендерна рівність». Також вони пропонують запровадити покарання за «пропаганду одностатевих відносин», і обмежити право жінок на аборт. Проте жоден із «антиген-

¹¹ К. Левченко, Навіщо нам гендерна освіта? Повага. Сайт кампанії проти сексизму у політиці і ЗМІ, 2019, <https://povaha.org.ua/navischo-nam-henderna-osvita>, [читання: 16.04.2019].

дерних» законопроектів так і не був ухвалений¹². З одного боку, це можна розцінювати, як відсутність підтримки парламенту цього напрямку, а з іншого роботу парламентарів на свій електорат і в підтримку «традиційним цінностям».

Підтримка обох напрямів – гендерної та антигендерної політики присутні у суспільстві. За ініціативи МФО «Рівні можливості» організовано Перший Український Жіночий Конгрес у листопаді 2017 році, Другий Український Жіночий Конгрес у грудні 2018 році. У Першому Конгресі взяв участь прем'єр-міністр Володимир Гройсман, тоді вже як у Другому – президенти України Петро Порошенко і Литовської Республіки Даля Грибаускайте.

Також президент П. Порошенко взяв участь в IV Всеукраїнському форумі сім'ї у березні 2019 року, який позиціонують як альтернативний прихильникам гендерної політики. Одними із головних лобістів ідей Форуму є голова Ради національної безпеки і оборони України Олександр Турчинов, голова комітету Верховної Ради України з питань охорони здоров'я Ольга Богомолець, а також Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, Міжфракційне депутатське об'єднання «За духовність, моральність та здоров'я України» і виступають за повернення до терміну «чоловіча і жіноча стаття» і захист України від морального занепаду та гомосексуалізму, що увійшло до обігу як ідеї «традиційної сім'ї».

Власне, ці протиріччя подекуди виступають головною складовою в просвітницькій та освітній діяльності. Також можна припустити, що підхід до відмінного розуміння «гендеру» сформував різні завдання перед вищою освітою та інститутами громадського суспільства. Зокрема, від вищої освіти очікують підготовки кваліфікованих кадрів, які б забезпечили потребу на впровадження гендерних змін. Тоді як, НДО визначили для себе схожий напрям – забезпечити підготовку експертного кола та його залучення до впровадження національних реформ.

5. «Гендер» в освітньому процесі

В освітньому процесі гендерне питання варто розглядати в трьох площинах. Перша – це впровадження гендерних студій в освітній процес в цивільних закладах вищої освіти, друга – впровадження гендерної рів-

¹² Теж саме.

ності в навчальний процес у військових закладах, третя – впровадження гендерної освіти в шкільних та дошкільних закладах освіти.

У багатьох закладах вищої освіти України працюють кафедри, лабораторії, центри дослідження гендерних студій. У 2010 році створенню профільних кафедр сприяла Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні, що є спільним проектом Міністерства освіти і науки та Європейського Союзу. Зокрема, Програма підтримала заснування п'яти кафедр гендерних студій (Сумський державний педагогічний університет ім. А. Макаренка, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Національний університет «Острозька академія», Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова та Університет менеджменту освіти при Академії педагогічних наук України) та трьох гендерних навчальних центрів (Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана та Маріупольський державний університет)¹³.

Втім, сьогодні є гостра потреба гендерного спрямування спеціальностей, зокрема, які пов'язані з політичною та медійною сферою, державним управлінням. У 2018 році «Державна соціальна програма із забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків до 2021 року» впровадила включення модулів з питань гендерної рівності до програм підготовки фахівців із спеціальностей «Журналістика», «Менеджмент», зокрема спеціалізації «Піар, зв'язки з громадськістю та реклама»¹⁴. Також навчальні дисципліни «Гендерні студії», «Гендерні дослідження», «Рівність прав чоловіків та жінок» читаються як обов'язкова та вибіркова програма на інших спеціальностях.

Сьогодні в Україні відкрита поки єдина спеціальність, спрямована на вивчення гендерних студій. У 2018 році відбулося відкриття першої магістерської програми зі спеціальності «Соціологія» за освітньою програмою «Гендерні студії» у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка. В контексті цієї програми гендерні студії пропонуються як міждисциплінарне поле дослідження¹⁵.

¹³ Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні, www.donmolod.gov.ua/downloads/prog_rivnyh_mojlyvostei.pdf, [читання: 19.04.2019].

¹⁴ Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, 2018, www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-socialnoyi-programi-zabezpechennya-rivnih-prav-ta-mozhливостей-zh-nok-i-cholovikiv-na-period-do-2021-roku, [читання: 19.04.2019].

¹⁵ Магістратура, ОП «Гендерні студії» Факультете соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка www.soc.univ.kiev.ua/uk/magistratura-op-genderni-studiyi, [читання: 16.04.2019].

Інша ситуація постає з військовими закладами освіти. Гендерна рівність при здобутті військової освіти важлива тим, що зрівнює можливість кар'єрного росту. До 2018 року військова сфера лишалася гендерно незбалансована, починаючи від здобуття освіти і закінчуючи умовами проходження військової служби. Жінки не могли дослужитися до найвищого військового звання, не приймалися офіційно на всі військові посади. Однією з причин цієї нерівності був застосований менший віковий показник при укладанні жінками контракту на проходження військової служби. У жовтні 2018 року з підписанням закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних силах та інших військових формуваннях» жінок та чоловіків зрівняли¹⁶. Це відкрило перспективи перед абітурієнтками військових навчальних закладів.

Навчальні заклади приймають дівчат лише по тих спеціальностях, які «відкриті» для жінок. Щороку Міністерство оборони України затверджує кількість місць, на які жінки можуть вступати на навчання відповідно до граничних показників прийому. У статутних документах деяких військових закладів вищої освіти зазначено, що передбачається проведення підготовки і виховання у ЮНАКІВ готовності до військової служби і немає згадки про жінок чи дівчат. Приміром, подібний текст міститься в Статуті Київського військового ліцею ім. І. Богуна від 2014 року¹⁷. 29 березня 2019 року під час прес-конференції, начальник ліцею Ігор Гордійчук повідомив, що ліцей вперше відкриє набір для дівчат з такими ж вступними вимогами, як і до абітурієнтів-хлопців¹⁸. Оголошення про перший набір дівчат опубліковано на сайті ліцею.

Так, якщо в цивільних закладах вищої освіти є потреба у підготовці кадрів, у військових закладах – надання рівної можливості, то у шкільній системі – гармонізації відносин та рівноправне виховання дівчат та хлопців.

¹⁶ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних силах та інших військових формуваннях», Офіційний сайт Верховної Ради України 2018, www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-viii, [читання: 19.04.2019].

¹⁷ Н. Малиновська, Сучасна гендерна теорія в освітньому дискурсі підготовки фахівців національної безпеки в Україні, «Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи», Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 2018, с. 194–197.

¹⁸ У військовий ліцей Богуна вперше набиратимуть дівчат, Укрінформ 2019, www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/2670101-u-vijskovij-licej-boguna-vperse-nabiratimut-divcat.html [читання: 16.04.2019]

Оскільки в шкільній системі участь НДО потребує отримання багатьох правових дозволів від адміністрації школи та місцевого відділу освіти, викладанням окремого курсу тут не обмежиться. Для прикладу, EdCamp Ukraine і Гендерний центр «Крона» в партнерстві з Інститутом модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України та за підтримки Представництва в Україні Фонду імені Гайнріха Бьоля організують навчання для проведення антидискримінаційної експертизи шкільних підручників і програм. Певним досягненням можуть слугувати Гендерний освітній експеримент, який проводиться у восьми школах Харківської області з вересня 2015 року Гендерним центром «Крона». Створення гендерно чутливого освітнього простору, пов'язаний із виявленням, аналізом, реагуванням на гендерну нерівність, гендерні стереотипи, сексизм. Прикладом успішного впровадження є Лозівський навчально-виховний комплекс № 10 та Огіївський навчально-виховний комплекс (тут навіть відкрили Гендерний центр, перший у структурі шкільної освіти України)¹⁹. Більше прикладів взаємодії з викладацьким складом є в діяльності НДО. Проте освітня структура демонструє різні етапи та завдання, які постають перед впровадженням рівності.

6. Виклики гендерної політики НДО

В одній з публікацій уповноважена з гендерної політики Катерина Левченко написала: «Абсолютна більшість нас, тих, хто допомагає посилювати гендерну складову державної політики, є самоуками, які починали з читання феміністської літератури й відкриття засад гендерної теорії в роботах філософів, психологів і соціологів. Або ж із тренінгів, які проводили громадські та міжнародні організації. Це дуже хороший досвід. Але такі методи не вирішують питання задоволення попиту на фахівців із різних галузей (економістів, юристів, військових, правоохоронців, педагогів, психологів, соціальних працівників), які водночас мають знання гендерної теорії і практики»²⁰. Сьогоднішня потреба в професійно підготовлених фахівцях, які достеменно знаються на гендерній проблематиці,

¹⁹ Н. Тонких, Гендерний освітній експеримент: шкільна революція від ГІАЦ «КРОНА» і партнері, Офіційний сайт Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні 2017, www.ua.boell.org/uk/2017/09/01/genderniy-osvitniy-eksperiment-shkilna-revoluciya-vid-giac-krona-i-partneriv, [читання: 19.04.2019].

²⁰ К. Левченко, Навіщо нам гендерна освіта? Повара. Сайт кампанії проти сексизму у політиці і ЗМІ, 2019, www.povaha.org.ua/navischo-nam-henderna-osvita, [читання: 17.04.2019].

вміють здійснювати ґендерний аналіз, застосовувати ґендерні індикатори, формувати ґендерно-орієнтовані бюджети, робити ґендерні аудити або ґендерні оцінки прогнозів та виявляти ґендерні маркери, набагато перевищує кількість наявних експертів²¹. Відтак, головна проблема системи освіти полягає у необхідності підготовки фахівців як реагування на суспільний запит та соціальні зміни.

В постреволуційний період (після 2014 року) зросла потреба фахової спеціалізації з ґендерної політики. Вища освіта не відреагувала вчасно на виклики, тоді як цю нішу почали заповнювати НДО. Натомість навчальні тренінги, семінари, воркшопи, літні школи не замінюють системної освіти, а більш поглиблено вивчають окремі спектри ґендерних питань. Численністю заходів неформальна освіта створила своєрідне експертне коло, яке в свою чергу конкурує з академічним. Разом з тим, в діяльності НДО можна спостерігати участь науковців в галузі ґендерних студій, які мають більше можливостей реалізовуватися через діяльність в НДО.

Ця підміна має ряд пересторог та особливостей. Перш за все, сучасна освітня функція НДО відійшла від завдань неформальної освіти. Займаючись підготовкою кадрів, тренерів для тренінгів, експертів з ґендерних питань, популяризації ґендерної політики НДО стали потужним громадським лобі. По-друге, заповнюючи нішу, НДО конкурують з вищою освітою, ставлячи під загрозу її спроможність та конкурентоздатність. З позицій бюрократичних і технічних процедур НДО більш гнучкі до змін та викликів, зіштовхуються з меншими обмеженнями. По-третє, НДО через співпрацю з владою та участю у політиці, окремі політичні амбіції політизують ґендерну політику і протистоять антиґендерним рухам, що робить питання ґендеру зброєю в інформаційному полі під час гібридної війни проти України. І на останок, діяльність НДО полягають в позиціонуванні ґендерної політики як політики за рівність жінок та чоловіків, тим самим це виключає з дискусійного поля інші уразливі категорії, яких стосується ґендерна політика.

7. Освітня та просвітницька діяльність НДО

Українські НДО, які займаються питаннями рівності та ґендерної політики працюють над різними освітніми формами, що пов'язано із напрямками роботи. Тут мова про онлайн-навчання, тренінги, літні школи.

²¹ К. Левченко, Ґендерне тяжіння, Харків 2019, с. 189.

Окремо НДО видають значну кількість науково-популярної літератури про гендерну політику, а також рекомендації для окремих спеціальностей, зокрема в роботі медіа-працівників, освітян, маркетингу. Спробуємо розглянути найбільш успішні приклади їхньої діяльності. Найтриваліше в цій сфері працюють Гендерний інформаційно-аналітичний центр «Крона», «Ла Страда – Україна», Всеукраїнська мережа осередків гендерної освіти. В останні роки були започатковані кампанія проти проявів сексизму в ЗМІ щодо жінок «Повага. Кампанія про сексизму», соціальний проект «Жінки – це 50% успіху України», Інтернет портал «Гендер в деталях», НДО Ліга захисту прав жінок «Гармонія Рівних».

Частина НДО займаються видавничою справою. Значний внесок у видавничій сфері Гендерного інформаційно-аналітичного центру «Крона». Він видає матеріали для педагогів «Гендерний педагогічний альманах», «В пошуках гендерного виховання», «Гендерні шкільні історії», посібники для журналістів-практиків «Гендерний погляд» та «Гендерний погляд-2», посібники для державних службовців «Гендерна політика в Україні», «Нормативно-законодавче забезпечення гендерної рівності в Україні». Також «Крона» видає Гендерний журнал «Я» з тематичними серіями для популяризації гендерних питань в публіцистичному стилі.

Тематичні рубрики про жінок в науці, в політиці, про сексуальність та тілесність, батьківські ролі опубліковані на Інтернет-ресурсі «Гендер в деталях». Теми сезону пропонують читачам більш глибокі дослідження по кожній з тематик.

У співпраці з Фондом ім. Гайнріха Бюлля видано вже третє перевидання навчального посібника «Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей», книги Тамари Марценюк «Гендер для всіх. Виклик стереотипам» та «Чому не варто боятися фемінізму».

Ще одним з освітніх напрямів є дистанційне онлайн-навчання. У жовтні 2015 року на платформі онлайн-курсів Prometheus відкрили курс науковиці Тамари Марценюк за участі відомих персоналій в Україні «Жінки та чоловіки: гендер для всіх». На нього зареєструвалися більше шести тисяч користувачів. Це продемонструвало популярність та зацікавленість темою суспільством і є зорієнтований на всіх, хто зацікавлений темою курсу. У 2018 році на цій ж освітній платформі відкрили курс, створений експертками з гендерно орієнтованого бюджетування, «Гендерно орієнтоване бюджетування для розвитку громад». Це курс більш

вужького спрямування, націлений на органи влади та місцевого самоврядування для врахування потреб всіх соціальних груп.

Набір дистанційних навчальних курсів, тривалістю декілька тижнів, пропонує Гендерно інформаційно-аналітичний центр «КРОНА» – «Гендерний погляд: Інтернет» та «ДШ-2 Гендерний погляд: Занурення», «Від гендерної нерівності до жіночого активізму за 30 днів». Окрім, вивчення гендерної термінології, основ гендерних відносин, історичних особливостей формування гендерних студій, дистанційні навчальні курси пропонують принципи і цінності сучасного демократичного суспільства, звертають увагу на розподіл соціальних ролей та обов'язків, формування маскулінності та фемінності, на присутність гендеру у мові. Саме гендерна лінгвістика, вживання фемінітивів²² додали забарвлення у суспільну дискусію про рівність та підживило гендерну політику.

8. Гендерна лінгвістика

У діловій українській мові не прийняте вживання фемінітивів. Тривалий час це було пов'язано із невидимістю жінок в історії, політиці та інших сферах. Зростання суспільного значення жінок посприяли вживанню фемінітивів. Мова бере участь у конструюванні дійсності. Тож опір вживанню фемінітивів в Україні, особливо щодо опису професійної діяльності жінок – це один з проявів патріархального мислення, не бажання допустити реального зрівняння в правах з чоловіками жінок²³.

Цікаво споглядати у мовному дискурсі, що ряд робітничих професій «швачка», «трактористка», «машиністка», «прибиральниця» сприймаються позитивно. Посада «вчителька» сприймається природно, тоді як «директорка», «начальниця», «керівниця» вважається «неприродним». Схожа ситуація із професіями владного сектору. Посади «депутатка», «міністерка», «президентка», «амбасадорка» викликають глузування і сміх в обговореннях у соціальних мережах. Хоча можна припустити, що це реакція на участь жінок у владних структурах, тоді як у політичному секторі все ще переважає патріархат. Вищерозглянуті поступи у військовій сфері та військовій освіті, збільшення чисельності жінок у суспільно-політичних процесах сприяють вживанню

²² Фемінітиви – це слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду, це мовний інструмент для позначення участі жінок у всіх суспільних процесах.

²³ Я. Лишка, Фемінітиви в українській мові: запозичені неологізми, чи традиційні словотвірні форми?, Офіційний сайт Amnesty International Ukraine, www.amnesty.org.ua/blogs/feminivityv/, [читання: 17.04.2019]

фемінітивів. Їх активно використовують експертки НДО, вводючи їх в мову і цим розширюють мовний простір. В цій ситуації НДО виступають лобістами легалізації фемінітивів, їх поширення та звикання до вживання.

Прикладом професійного вживання фемінітивів є видання спеціальних словників для прес-служби. Наприклад, «Словничок фемінітивів для прес-офіцерів та прес-офіцєрок територіальних управлінь Державної служби України з надзвичайних ситуацій», підготовлений НДО «Україно-Болгарський культурний центр «Сердіка» в рамках Проекту «Посилення здатності жіночих громадських організацій проводити адвокацію та лобіювання включення антидискримінаційного підходу у реформу сектору безпеки»²⁴.

«Легалізації» фемінітивів у діловому мовленні посприяла діяльність науковиць та експерток Євгенії Луценко, Олени Суислової, Галини Плачинди, Олени Малахової, журналісток та письменниць Лариси Денисенко, Ірини Славінської, Лізи Кузьменко, народних депутаток Світлани Войцеховської, Ірини Суислової, керівниць та членкинь міжфракційного об'єднання «Рівні можливості», віце-прем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Іванни Климпуш-Цинцадзе, заступника міністра закордонних справ та багаторічного голови Комісії з питань гендерної рівності Ради Європи Сергія Кислиці²⁵.

У 2018 році відбулося обговорення Проекту нової редакції Українського правопису, зокрема жваве обговорення стосувалося використання фемінітивів. На підтримку фемінітивів у Фейсбуці запустили флешмоб з хештегом «#легалізуватифемінітиви» із закликом легалізувати фемінітиви в українській мові, а також надсилали листи секретарю Української національної комісії з питань правопису Ларисі Шевченко із пропозицією додати до нового положення про варіативне вживання іменників-назв професій та посад. У підсумку правописну комісію закликали рекомендувати вживання фемінітивів на позначення жінок у професійному аспекті не лише в розмовній мові, а й нормалізувати їх вживання у науковому, офіційно-діловому, публіцистичному та художньому стилях. Наразі рекомендації не виконуються.

Таким чином, дана стаття це спроба наукового аналізу конвертації гендерних студій від академічності до політики, а також паралельно від формальної, тобто вищої освіти, до неформальної освіти, яку пропонують недержавні

²⁴ Словничок фемінітивів для прес-офіцерів та прес-офіцєрок територіальних управлінь Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Київ 2018, www.wicc.net.ua/media/Sloynyk_fem.pdf, [читання: 20.04.2019]

²⁵ К. Левченко, Гендерне тяжіння, Харків 2019, с. 189.

громадські організації. Розвиток ґендерних студій в академічному середовищі України відбувається одночасно із впровадженням ґендерної політики в національні реформи. Ці два процеси рухаються паралельно, і тільки через окремі персоналії, які задіяні в обох середовищах, мають можливість перетинатися.

Державний запит на ґендерну методологію та фахівців з ґендерних питань сьогодні в більшій мірі задовольняють НДО, заповнюючи інформаційну, освітню та видавничу нішу. Представники НДО не претендують на академічність своєї роботи, що породжує ряд пересторог. З іншого боку саме НДО найактивніше реагують на виклики антиґендерних рухів, популяризують та розкривають сутність ґендеру та необхідність забезпечення рівноправності всіх соціальних груп. В умовах, коли ґендерні студії, як наука ще не зацементувала свою самостійність, не пройшла шлях інституалізації, вона хитка до зовнішніх нападів.

Протиставляючи ґендерну політику «традиційним цінностям» в українському суспільстві, можна стверджувати, що наразі відбувається підміна понять і в цій дискусії про ґендер і «традиційні цінності» суспільство мало обізнане, внаслідок чого породжуються міфи та стереотипи. Єдиною протидією цьому може стати якісна освіта. Натомість в цьому напрямі університети рухаються вкрай повільно. НДО, формуючи ринок фахівців, виконує вимушено взяту на себе функцію підготовки кадрів. В цих умовах конкуренції між інститутами немає, є потреба в поверненні до своїх функцій та в обопільному реагуванні на сучасні виклики перед Українською державою.

Бібліографічні відомості:

Сальникова А., Ганьківська О., Мейнстрім і манівці українського ґендеру, «Критика» 2011, www.krytyka.com/ua/articles/meynstryim-i-manivtsi-ukrayinskoho-genderu?page=3.

Левченко К., Ґендерне тяжіння, Харків 2019.

Малиновська Н., Сучасна ґендерна теорія в освітньому дискурсі підготовки фахівців національної безпеки в Україні, «Реалізація ґендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи», Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 2018, с. 194–197.

Плахотнік О., Неймовірні пригоди ґендерної теорії в Україні, «Критика» 2011, www.krytyka.com/ua/articles/neymovirni-pryhody-gendernoyi-teoriyi-v-ukrayini?page=4.

Словничок фемінітивів для прес-офіцерів та прес-офіцеров територіальних управлінь Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Київ 2018, www.wicc.net.ua/media/Slovnyk_fem.pdf.